

Yhteiskunnallisen alkoholitutkimuksen alkumetrit

LEENA WARSELL

Suomalainen alkoholitutkimus tunnetaan maailmalla erityisesti yhteiskunnallisesta lähestymistavasta. Kun muualla länsimaissa vielä 1950-luvulla keskityttiin alkoholismiin ja sen hoidon tutkimukseen, hylkäsi meillä osa tutkijoista lääketieteellisen yksilönäkökulman. He alkoivat tarkastella alkoholikysymystä (ja alkoholismia) osana yhteiskuntaa ja sen toimintamekanismeja. Mistä johtuu, että juuri meillä Suomessa uskallettiin ottaa täysin uudenlainen näkökulma? Miten Suomesta tuli alkoholitutkimuksen mallimaa?

Tuntuu aika ihmeelliseltä, että jo 1940-luvun lopun ja 1950-luvun Suomessa pystyttiin luomaan jotain niin urauurtavaa ja kansainvälistä kuin yhteiskunnallinen alkoholitutkimus. Meilähän elettiin tuolloin vielä aikaa, jolloin kaikki kopioitiin Ruotsista – kymmenen vuoden viiveellä. Yhteiskuntatieteilijöille Ruotsin malli ei kelvannut, vaan Suomi kehitti sellaisen alkoholitutkimuksen, joka vielä nykyisessä globalisoituneessa maailmassa tunnetaan modernina, toimivana ja omaleimaisena.

1980-luvun puolivälissä alkoholitutkimuksen uranuurtaja, Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön (sittemmin Alkoholitutkimussäätiö) ja Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen johtaja Kettil Bruun joutui opettamaan ruotsalaisille yhteiskunnallisen alkoholitutkimuksen perusteita. Hän oli ollut kolme vuotta vierailevana professorina Tukholman yliopistossa. Tänä aikana Bruun yhdessä tutkimusryhmänsä kanssa kirjoitti kirjan *Den svenska supen* (Bruun & Frånberg 1985). Siinä paalutettiin ruotsalainen alkoholipoliittika vihdoinkin yhteiskuntapoliittisiin raameihin.

”Suomen ja Ruotsin alkoholitutkimuksen sisällössä on ollut hämmästyttävän suuri ero. Kun meillä on muistettu kontrollijärjestelmän ja sen historian tutkimusta, niin Ruotsista on syvempi alkoholipoliittinen analyysi puuttunut miltei kokonaan. Ote on siellä ollut vah-

vasti sosiaalilääketieteellinen ja hoidollinen. Joitakin alkoholipoliittikkaan liittyviä yksittäistutkimuksia on kyllä ollut, mutta ne ovat keskittyneet lähinnä detaljikysymyksiin, kuten lauantaisulkemisen vaikutuksiin”. .. (Virtanen 1985, 157)

Miksi juuri kaukaisen Pohjolan reuna-alueen sulkeutuneella maalla oli mahdollista ”lentää yli käenpesän”? Ensimmäisenä tulee mieleen onnelliset yhteensattumat: Suomella ja Ruotsilla oli erilainen historia alkoholikysymyksessä. Meillä oli riittävästi kokemusta kieltolaista 1919–1932 ja yksilöä rusikoineesta ostajantarkkailujärjestelmästä 1940–1950 luvuilta. Suomessa oli tarve löytää näiden keinojen tilalle jotain aivan muuta. Ruotsissa nojattiin pitkälti ns. Brattin malliin, jossa ensisijaisena alkoholipoliittisena keinona oli vahva yksittäisten ihmisten kontrolli.

Myös suomalainen monopolijärjestelmä poikkesi merkittävästi Ruotsin vastaavasta: kun Ruotsissa oli kaksi monopolia, toinen tuotantoon (*Vin och Sprit*) ja toinen vähittäiskauppaan (*Systembolaget*), meillä oli vain yksi Oy Alko Ab, joka lisäksi hoiti myös anniskelun ja myynnin valvonnan ja jopa alkoholitutkimuksen. Systembolagetin pääjohtajalla Gabriel Romanuksella olikin usein 1980-luvulla tapana muistuttaa meille suomalaisille, ettei Alko ollut mikään Alko Ltd (Limited) vaan se oli Alko Unlimited eli ”rajoittamaton”.

Toinen onnellinen yhteensattuma oli se, että Oy Alko Ab:ssä oli harvinaisen tutkimusorientoitunut johto (tai ainakin pääjohtaja). Vaikka ensi alkuun kuulostaa kovin oudolta yhdistää neutraali tutkimus osaksi Alko ”Unlimitediä”, se oli monella tavalla yksi varsin merkittävä kehitystekijä.

1946 pestattiin Alkoon töihin tutkija Pekka Kuusi. Hänestä tuli pääjohtaja vuonna 1971. Kuusi tunsikin tutkimustyön poikkeuksellisen hyvin: hän oli ollut Väkijuomakysymyksen tutki-

mussäätiön (nykyisen Alkoholitutkimussäätiön) tutkimussihteerinä vuoteen 1956. Kuusella oli vahva tiedeuskko: hänen käsityksensä mukaan juuri tiede oli se, jonka avulla tämän katajaisen kansan juomatavat lopulta suitsitaan. Kun tutkijauralla erinomaisesti edennyt mies nousi Alkon johtoon, tie rajoja rikkovalle tutkimuspolitiikalle oli luotu.

Kuusi ymmärsi sekä tutkijoita että tutkimuksen reunaehtoja. Hän pystyi luomaan tutkimukselle väljät karsinat Alkon sisään. Säätiö ja tutkimuslaitos puolestaan verkostoituivat akateemiseen maailmaan sekä Suomessa että ulkomailla. Mikään pikkuseikka ei ollut sekään, että Alkoholimonopoli takasi paitsi henkisen myös vahvan taloudellisen pohjan. Se turvasi tutkijoille mahdollisuuden pitkäjärjestyneeseen tutkimusotteeseen.

Taustat huippuyksikölle olivat kunnossa: historiallisten kokemusten painolasti ja tarve luoda jotain uutta, tutkimusta ymmärtävä johto ja Alkon taloudellinen turvakoti. Tarvittiin vielä intomielinen ja taitava Kuusen työn jatkaja, joka lopulta toimeenpanisi tutkimukseen asetut suuret toiveet. Sellainen mies löytyi: historian maisteri ja Helsingin kaupungin tilastotoimen yliaktuaari Kettil Bruun. Bruun oli historioitsija ja omasi sitä kautta kyvyn nähdä asiat yhteiskunnallisissa yhteyksissään. Lisäksi hänen persoonansa, sosiaalinen kyvykkyytensä ja vahvat oikeudenmukaisuudesta kumpuavat arvolähtökohtansa tarjosivat erinomaisen kaikupohjan tulevien vuosien uraauurtavalle työlle.

Final solution vai sirpale kerrallaan?

Mistä aineksista yhteiskunnallista alkoholitutkimusta alettiin rakentaa? Mitä tutkittiin ja mitä tutkimukselta odotettiin? Säätiön tutkimustavoitteet olivat varsin kunnianhimoisia jo alkumetreillään. Bruunin tultua Väkijuomasäätiön sihteeriksi 1956 ensimmäiset tutkimusohjelmat suunniteltiin niin, että ”nyt ratkaistaan tää juttu” (Mäkelä 2009). Eli rakennetaan muutama perustutkimus: esimerkiksi voidaanko viina-kauppoja avata maaseudulle, periytykö juoppous, voidaanko alkoholismi parantaa ja hoitaa.

Alkoholikysymys osoittautui luultua visaisemmaksi tutkittavaksi. Klaus Mäkelä toteaa, että ”pian jouduttiin myöntämään, ettei tämä nyt ihan mene näin. Nyt pitää ruveta tekemään pieniä tutkimuksia ja tutkia sirpale kerrallaan”.

Säätiön ensimmäinen tutkimusohjelma oli hyväksytty jo Kuusen kaudella 1951. ”Se oli *tiedemiesten vastaus alkoholipoliittikkojen hätähuutoon* ja suurisuuntainen käyttäytymistieteiden sovel-lutusyritys – yritys ratkaista päivänpolttavat alkoholipoliittiset ongelmat tieteellisin perustein”. Näin kuvaa Kettil Bruun siihen asti tehtyä tutkimustyötä esitelmässään säätiön apurahojen jakotilaisuudessa 27.11.1956 (Bruun 1956). Uudessa tutkimusohjelmassa vuosille 1957–1961 yhteiskunnallinen alkoholitutkimus määriteltiin – Bruunin aloitteesta – jotakuinkin näihin päiviin saakka kestävällä tavalla:

”Väkijuomatapojen erilaisuutta ei kyetä selittämään kiinnittämällä huomio pelkästään väkijuomakäyttämiseen kuuluviin muuttujiin. Väkijuomatapojen vaihtelujen lainalaisuuksia voidaan saada esille vasta kun on otettu huomioon mm. yhteiskunnan ja yhteisön sosiaalinen struktuuri, yksilöitten sosiaalinen kenta ja persoonallisuus. Väkijuomatavat ovat osa kulttuuriamme.”

Bruunin mielestä ohjelma oli eräänlainen *itsenäisyysjulistus*: ”Alkoholipoliittikan satunnainen tarve voi määrätä, mitä väkijuomatutkimuksen puitteissa tutkitaan”. Itsenäisyyden lisäksi ohjelmassa pyrittiin jatkuvuuteen: saavutetun tiedon on oltava perustana uusien tutkimusten kehittäessä.

Yksi tärkeä periaate liittyy tilastolliseen tutkimusotteeseen sekä luotettavien mittareiden ja hyvien työvälineiden luomiseen. Lisäksi Bruun tähdentää ohjelman käsittävän ainoastaan käyttäytymistieteiden alalla suoritettavat tutkimukset. ”Biologian piiriin kuuluvat tutkimukset eivät sisälly ohjelmaan muilta kuin yhteistyötutkimusten kohdalta”. Näin paalutettiin pois biologisen ulottuvuuden määräysvalta ja lääkärikunnan ylivalentius.

Vankka tilastollinen pohja, luotettavat mittarit ja hyvät työvälineet mahdollistaisivat myös kansainväliset vertailut. Bruun ymmärsi, että alkoholitutkimus ei tulisi menestymään pienessä maassa omana erillisalueenaan, vaan sen täytyi verkostoitua kansainvälisesti. Alkoholipoliittikka-lehden pääkirjoituksessa (Bruun 1958, 253) hän pohtii alkoholipoliittikan kansainvälisiä yhteyksiä mm. näin:

”...Erikoiseen suomalaiseseen ’sisuun’ minun on kuitenkin vaikea uskoa; ja mitä suomalaisten alkoholitapoihin tulee, on epäselvää, missä määrin ne todella olisivat ainutlaatuisia. Keskeinen kysymys alkoholitutkimuksen alalla on sen vuoksi: Missä määrin Suomessa tehdyt havainnot, jotka koskevat juomatapoja, ovat sovellettavissa muihin ympäristöihin? Ovanko alkoholismikäsitteeseen liittyvät käyttäytymismuodot Suomessa

erilaisia kuin muissa maissa? Tämäntapaisia ongelmia voidaan valaista vain tutkimuksen alalla...”

Bruunin kauden ensimmäinen tutkimusohjelma 1957–1961 sisälsi jo lähestulkoon kaikki ne elementit, joista alkoholitutkimus myöhempinä vuosina tunnettiin: pyrkimyksen itsenäisyyteen niin Alkon kuin alkoholin päivänpolitiikan suhteen, biologisen tiedon rajaamisen tutkimuksen ulkopuolelle ja menetelmäkehittelyn tärkeyden tunnustamisen. Biolääketieteellistä (silloista alkoholifysiologista) tutkimusta ei sinänsä aliarvioidu, vaan Alko perusti nopeasti myös oman biolääketieteellisen tutkimusyksikkönsä Alkon sisään. Yksikkö tunnetaan parhaiten ns. juopoista rotistaan, jotka THL:n uudelleenorientoitumisen yhteydessä myytiin Yhdysvaltoihin ja osasto lakkautettiin 2009.

Uraauurtava kaksostutkimus

On aika luontevaa, että säätiön keskeisiksi tutkimusalueiksi muotoutuivat alkoholin käyttöön, kulttuuriin, alkoholipolitiikkaan ja hoitoon liittyvät tutkimukset. Kuitenkin säätiön tutkimuksista kauaskantoisin tuntuu olleen ns. kaksostutkimus. Se on Klaus Mäkelän (2009) mukaan edelleen suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen eniten siteeratuin tutkimus. Se osoittaa Väkijuomakäytön tutkimussäätiön liikkeellelähden monitieteisyyttä. Siellä olivat Heikki Waris, Pekka Kuusi ja Martti Kaila, jotka loivat ihanteelliset lähtökohdat luonnontieteiden ja käyttäytymistieteiden suhteisiin. ”Niistä minä [Klaus Mäkelä] pääsin nauttimaan Kettilin seuraajana”. Alkoholitutkimuksen menestymisen kehityksen kärjessä takasi omalta osaltaan hänen työtoverinsa Klaus Mäkelä, joka siirtyi tutkimuslaitoksen johtoon Bruunin äkillisen poismenon jälkeen 1985.

Mistä Kettil Bruun sai ideansa kaksostutkimukseen, joka tuntuu olevan mahdollisimman kaukana hänen historiantutkijan koulutuksestaan – sehän kuuluu lähinnä biolääketieteeseen eli juuri siihen tutkimusalueeseen, joka juuri oli tutkimusohjelmassa rajattu pois?

Vuoden 1963 Alkoholikysymys-lehdessä Bruun (1963, 93–103) esittelee aihetta otsikolla ”Kaksostutkimuksen taipaleelta”. Hän selostaa aluksi Francis Galtonin 1875 kirjoittamaa kirjaa ”The History of Twins, as a Criterion of the relative powers of Nature and Nurture”. Bruun siteeraa Galtonia:

”Kaksosille ominainen erittäin suuri yhdennäköisyys on ollut monen novellin ja näytelmän aiheena. Useimmat ihmiset haluaisivat tietää, mikä on tuonlaatuisen kirjallisuuden todellisuuspohja. Mutta kaksosilla on monia muitakin huomionarvoisia ominaisuuksia... Heidän historiansa tarjoaa keinon erottaa heidän syntymässä saamiensa taipumusten vaikutus heidän myöhempien elämänvaiheittensa aikana omaksumiensa taipumusten vaikutuksesta; toisin sanoen: luonteen ja kasvatuksen vaikutuksen erottaminen... Olen sen vuoksi käynyt käsiksi ongelmaan päinvastaiselta taholta etsien jotakin *uutta menetelmää*, jonka avulla olisi mahdollista *tarkasti mitata luonteen ja kasvatuksen vaikutus* ja saada selville kummankin erillinen osuus ihmisten taipumusten ja älyllisten kykyjen kehityksessä.” (korostukset LW).

Kirjoitus sisältää Bruunin mukaan uuden oivaluksen eli *kaksostutkimuksen metodiikan* keksinnön. Systemaattisesta katsauksesta käy ilmi mm. se, että Galton ei tyytynyt ainoastaan idean esittämiseen, vaan kerää käsiinsä myös empiiristä kaksosaineistoa: kirjallisen tiedustelun avulla hän saa kelvollista tietoa kaikkiaan 55 kaksospaarilta. Galtonin johtopäätös on: ”Ihmisen sielulliset piirteet (*mental characters*) ovat perinnölliset samalla tavalla kuin ruumiinrakennekin (*physical characters*). Vain sairaus voi saada aikaan huomattavia eroja kaksosten kohtalossa.” Bruun oivalsi jo tuolloin, että ehkä vain kaksostutkimuksen avulla päästään ratkaisemaan alkoholismin perinnöllisyyteen liittyviä kysymyksiä. Ja että tarvitaan vahvaa empiiristä otetta, ei pelkkää teoriannuodostusta.

Katsauksensa lopussa Bruun viittaa siihen, miten Väkijuomakäytön tutkimussäätiö on vuonna 1956 tehnyt päätöksen ryhtyä laajaan kaksostutkimukseen. ”Toivomme, että lähes 1000 kaksosparia [!] käsittelevä aineistomme lisäisi tämänhetkistä tietomääräämme ei vain alkoholismin vaan myös juomatapoihin liittyvien muuttujien osalta”.

Kaksostutkimuksen avulla oli tarkoitus tutkia, missä määrin toisaalta perinnöllisyyden, toisaalta ympäristön vaihtelut aikaansaavat vaihteluja väkijuomakäyttämismisessä. Säätiön 1950-luvulla keräämä kaksostutkimusaineisto on aivan ainutlaatuinen. Äärimmäisen huolellisesti dokumentoitu aineisto löytyy edelleen Alkoholitutkimussäätiön Kettil Bruun -arkistosta. Arkisto osoittaa yhden tunnusomaisen piirteen Bruunin tutkijaluonteesta: historian tutkijana hän ymmärsi lähdeaineiston dokumentoinnin tärkeyden. Kollegat muistelevat, miten hän käytti aina kaksi viikkoa projektin arkistointiin sen tulosten julkaisemisen jälkeen. Näin varmistuttiin siitä, että oli

todella olemassa myös konkreettiset mahdollisuudet jatkossa tutkimustulosten ja tiedon kerrostumiseen.

”Säätiöllä on kortitettuna noin 800 vuosina 1920–1929 syntynyttä miespuolista kaksosparia. Kortisto on kerätty yhden vuoden aikana: seurakunnat sekä Alkon lähettämät henkilöt poimivat seurakuntien syntymäluetteloista kaikki noina vuosina syntyneet kaksoset. Elossa olevien kaksosparien vuoden 1954 osoitteet on sen jälkeen saatu Kansaneläkelaitoksen kortistojen avulla. Nykyisiä [1956] osoitteita kerätään par’ aikaa henkikirjoitusluetteloista ja seurakunnista.” (Bruun 1956, 201.)

Laajan aineiston analysointi alkoi kuitenkin tökkiä: oli kerätty ainutlaatuinen aineisto, jota ei osattukaan analysoida tuolloisilla tilastollisilla menetelmillä, vaikka tutkimussäätiöllä oli käytettävissään maan parhaat asiantuntijat, mm. Touko Markkanen. Avuksi palkattiin nuori, lupaava tutkija Juha Partanen, joka paneutui aineistoon ja sen analysointiin nuoruuden innolla.

”Vetäydyimme Kettilin kanssa Alkon Vartiosaaren huvilaan, jossa emännöitsijä oli pitämässä meistä huolta. Se oli ensimmäinen lähikosketus minun ja Kettilin välillä. Meillä oli alusta saakka hyvin selkeä työnjako.” (Mäkelä 2009.)

Partanen muistelee (2009) vieläkin hämmennyneenä Kettilin suorastaan epäakateemista tapaa kohdella nuorta tutkijaa: ”Ajattele, mut pantiin kirjaan eka kirjoittajaksi! Mutta – kyllä se hyvin kuvaa Kettilin ’generositeettia’”.

Kaksostutkimus on jatkunut näihin päiviin saakka, mutta ei enää säätiön suojissa. Tunnetuimmat alkoholismien periytyvyyttä tutkineita suomalaisia tutkijoita Pauli I. Tuovisen (1930-luvulla) ja Bruunin jälkeen ovat olleet Jaakko Kaprio ja Kalervo Kiianmaa.

Pienryhmätutkimus

Bruun kirjoittaa Alkoholipolitiikka-lehdessä (1955, 112):

”Amerikkalaisessa sosiologiassa on kiinnitetty kasvavaa huomiota pieniin ryhmiin, ns. ’small groups’. Tarkkailemalla tällaisia yksiköitä voidaan tutkia suhteellisen yksinkertaisia tilanteita, ja varmaankin olisi valaisevaa, jos ’small groups’-tutkimuksen avulla selvitetäisiin juomistilanteen synty; yritettäisiin saada esille juomiskiihoke ja tutkittaisiin tilanteen kehittyminen ja laukeaminen. Samanaikaisesti kävisi mahdolliseksi tutkia tarkoin sitä sosiaalista painostusta, joka pyrkii homogenisoimaan juomisen määrättyssä ryhmässä.”

Bruunin mukaan (Bruun 1956, 201–202) sana *pienryhmät* (*small groups*) liittyy tärkeään käytäytymistieteiden kehityslinjaan [säätiön tutkimusohjelmassa 1956–1961]. Sana jo itsessään viittaa pyrkimykseen lähestyä ”luonnontieteiden kokeellista metodologiaa näillä tieteenaloilla”. Hänen mukaansa pienryhmätutkimuksen laboratorio-maiset kokeet ovat saaneet lisämerkitystä havaintometodien kehityttyä, muun muassa siten, että aineiston kvantitatiivinen käsittely on tullut mahdolliseksi. Pienryhmät ovat myös avanneet uusia uria sosiologiselle teorianmuodostukselle.

Tutkimustulokset osoittavat, että pienryhmät *de facto* ovat tärkeitä käyttäytymisen ja normien muotoutumiselle. Säätiön oli tarkoitus jatkaa ns. humalatutkimusta uudella koesarjalla, jossa seurataan eri juomatilanteita ja pyritään tilanteen avulla selittämään, minkä takia samat henkilöt juovat eri tavalla eri tilanteissa ja minkä takia samaan ryhmään kuuluvat juovat samassa tilanteessa eri tavalla. Juomatilanteiden jälkeen suoritetaan haastatteluja, joista selviää asianomaisen henkilön oma käsitys tilanteesta juotuihin määriin nähden. ”Kokeet aloitetaan ensi keväänä [1957], ja mikäli ne ovat tuloksellisia, muodostavat tämänkaltaiset kokeet tärkeän osan Säätiön tutkimustoiminnassa”.

Kokeet olivat ilmeisen tuloksellisia. Bruun itse väitteli pienryhmistä (Bruun 1959). Klaus Mäkelän mukaan ”väitöskirja on itse asiassa aika hätkähdyttävä. Siinä historioitsija panee kasaan kokeellisen sosiaalipsykologisen tutkimuksen peiliseinineen, ja jossa sovelletaan Balesin keskusteluanalyysimenetelmiä”. Hänen mukaansa on uskomatonta, että historioitsija tekee ensimmäisen kokeellisen tutkimuksen Suomessa ja vielä lajissaan harvinaisen. Oli toki ollut pieniä psykologisia kokeita, mutta jo tämän tutkimuksen koeasetelma oli äärimmäisen vaikea ja hankalasti hallittavissa.

Tutkimusohjelmaan kuuluivat lisäksi klinikka-tutkimus, asennemittareiden standardisoimistutkimus ja maksakirroositutkimus. Bruun oli alusta saakka hyvin kiinnostunut myös hoidosta ja hoitomenetelmien vaikuttavuudesta. Hän toteaa, että ”hoidon vaikutuksen mittaamisen probleemi on ajankohtainen monella terveydenhoidon alalla, mutta sitä ei yleensä ole onnistuttu ratkaisemaan tyydyttävästi...” (Bruun 1956, 200). Lasse Murto muistelee (2010) Kettilin antaneen hänelle A-klinikkatyöhön yhden parhaimmista ohjenuorista: ”Kettil sanoi minulle, että Lasse hyvä,

kyllä tuloksellista hoitoa on sekin, jos pystytään kärsimystä edes lievittämään!”

Asennemittareiden standardoimistutkimuksessa oli tarkoitus saada aikaan mittavälineitä. Erik Allardt oli kirjoittanut Säätiön julkaisusarjaan kirjan ”Drinking norms and Drinking habits” ja Allardt myös vastasi tästä tutkimusalueesta. (Bruun 1956, 200).

Maksakirroositutkimus ei ollut tutkimusta maksakirroosista tai sen epidemiologiasta, vaan siinä pyrittiin testaamaan kansainvälisen mittarin soveltuvuutta Suomen oloihin. (Mts. 200).

Kuusen ja Bruunin yhteispeli

Kuten alussa jo mainitsin, yhteys Pekka Kuusen ja Kettil Bruunin välillä oli yksi suuri mahdollistava tekijä yhteiskunnallisen alkoholitutkimuksen nousuun. Bruunista oli 1956 tullut Kuusen seuraaja säätiöön. Pekka Kuusen tärkein anti alkoholitutkimukselle sisältyy kolmeen erilliseen teokseen: ”Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa” (julkaistiin vuonna 1948), kokonaisesitys ”Väkijuomakysymys” vuodelta 1952 ja väitöskirja ”Alkoholijuomien käyttö maaseudulla” vuodelta 1956. Jo vuonna 1947 filosofian maisteri, Alkon ylitarkastaja Pekka Kuusi tutkii ostajaintarkkailujärjestelmän vaikutuksia ja esittää toisessa artikkelissa kansainvälisiin vertailuihin nojaavan arvion alkoholin kulutuksen kehityksestä lähes sadan vuoden ajalta (Bruun & Mäkelä 1977, 167–172).

Kuusesta tuli vuonna 1971 Alkon pääjohtaja. Vuonna 1975 Alkon jakelutointa – ja tutkimuslaitosta – alkoi johtaa Porista tullut kaupunginjohtaja Heikki Koski. Koko Pekka Kuusen pääjohtajakautta leimasi vahva kiinnostus alkoholitutkimukseen. Tutkimuslaitoksella vastapelurina oli Kettil Bruun. Kaikesta päätellen nämä kaksi tulivat mainiosti toimeen keskenään, vaikkakaan eivät aina olleet asioista samaa mieltä. Myös ulkoisessa habituksessaan he olivat täysin eri maata. Kuusi oli hyvin pukeutunut herrasmies, Bruun oli boheemi, joka ei vaatteilla koreillut. Salme Ahlström (2009) muisteleeikin, miten Kuusi joskus soimasi Kettiliä, että ”kyllä me täällä Alkossa sulle sen verran hyvää palkkaa maksetaan, että pitäisi sun nyt edes uusi puvun takki pystyä hankkimaan...”

Tutkimuksen vapauden ja autonomian vaaliminen oli Kuusen pääohjenuora. Kuusi oli enem-

män huolissaan liiasta kontrollista kuin siitä, että tutkija lausuisi varomattoman tai suorastaan väärän sanan Alkosta. Hän suhtautui johdonmukaisen kriittisesti pyrkimyksiin kytkeä yhteiskunnallinen alkoholitutkimus liian tiukasti Alkoon. Näin hänen johtamansa tutkimusosasto sai nimen Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos. Se siirtyi pois Alkon pääkonttorista, jotta tutkijoilla olisi riittävä etäisyys päätöksentekijöihin (Bruun & Mäkelä 1977, 172). Tätä samaa periaatetta noudatti myös hänen seuraajansa pääjohtajana Heikki Koski. Kosken jälkeen Ilkka Suomisen pääjohtajakaudella elettiin Alkossa ja tutkimuslaitoksessa murrosvaihetta, mikä kulminoitui yhteiskunnallisen alkoholitutkimuksen siirtymiseen Alkosta Stakesiin vuonna 1996 (Warsell 2005). Stake- sin ja Kansanterveyslaitoksen yhdistyessä vuonna 2009 yhteiskunnallinen alkoholitutkimus siirtyi Terveyden ja hyvinvoinnin laitokseen (THL).

Bruun ja Mäkelä (Bruun & Mäkelä 1977, 172) pitävät tutkimuslaitoksen siirtämistä pois Salmisaaresta ainutlaatuisena. Se ei heidän mielestään osoita piittaamattomuutta tutkimusta kohtaan, vaan päinvastoin tähän asenteseen kytkeytyy älyllinen vireyys ja keskustelunhalu. Kuusi on heidän mukaansa myös koko tieteellisen uransa ajan varoittanut tutkimusta itsetarkoituksellisesta akateemisuudesta, jonka periaatteen myös Kettil allekirjoitti. Kuusi piti erityisen tärkeänä alkoholihaittojen selvittämistä. Hän ei ollut vain tutkimusten käynnistäjä vaan myös taitava lukemaan niitä. Hänellä oli erinomainen kyky tiivistää alkoholipoliittinen tai yhteiskunnallinen tilanne muutamaa tarkkaan lukuarvoon.

”Kuusi kuvaa yhteiskuntaa juuri niin monella luvulla ja niin monella desimaalilla kuin selkeä ajatuksen- kulku vaatii. Sama synteettinen kyky tulee ilmi myös Kuusen tavassa lukea alkoholitutkimuksia yhtäaika- sesti sekä oman ajattelunsa ehdoilla että kulloisenkin raportin sisällön ehdoilla. Hän ei temmo mielivalta- sesti irrallisia havaintoja, mutta hän on taitava osoitta- maan uusille tuloksille paikkaa omassa alkoholipoliit- tisessä kokonaisnäkemyksessään.” (Mts. 172.)

Kettil oli suomenruotsalainen ja valmiiksi orien- toitunut pohjoismaiseen tutkimusyhteistyöhön. Suomi oli pieni maa ja tutkijapiirit pieniä. Oli verkostoiduttava maailman muiden tutkijoiden kanssa ja nimenomaan niiden, joiden näkökul- ma oli perinteistä lääketieteen näkökulmaa laa- jempi. Piti verkostoitua WHO:n ja YK:n kanssa. Bruunin mielestä piti niputtaa kaikki päihdeasiat samaan nippuun, vertailla ja tarkastella niitä yh-

dessä. Tutkimussäätiön ohjelmaa laajennettiinkin jo varhaisessa vaiheessa koskemaan sekä huumeita että psykofarmakoita. Tupakka sen sijaan ei ole koskaan kuulunut säätiön tutkimusohjelmaan.

Mistä haettiin mallia? Kansainväliset esikuvat

On varsin ilmeistä, että suomalaiset alkoholitutkimuksen juuret juontavat Pohjois-Amerikkaan ja sikäläisiin 1950-luvulla jo vakiintuneisiin tutkimuslaitoksiin, erityisesti Yalassa olevaan *Center of Alcohol Studies* -nimiseen laitokseen. Bruunin omin sanoin ”laitos oli ollut tärkeänä inspiraation lähteenä Väkijuomakysymyksen Tutkimussäätiölle”.

Kirjoituksessaan Bruun (1958, 55–59) kuvaa tutustumistaan Yale Centerin syntyhistoriaan, tutkimusohjelmaan ja -strategiaan. Ensimmäiseksi Kettilin huomio kiinnittyi siihen, miten ”yhdellä miehellä on ollut vahva vaikutus koko alkoholitutkimukseen”. Kyse on E. M. Jellinekistä, Yalen ensimmäisestä johtajasta. Kettil kuvaa haltioituneena, miten ”tuolloin en vielä tiennyt, miten syvällisesti jo enemmän kuin kymmenen vuotta sitten Yalen jättäneen Jellinekin persoonallisuuden vaikutus vieläkin heijastuu laitoksessa suoritettavassa työssä”. Jellinek oli siirtynyt työskentelemään Maailman Terveysjärjestöön jo 1940-luvulla.

Oliko juuri Jellinek se esikuva, joka vakuutti Bruunin siitä, että yksikin ihminen voi aikaansaada mittavaa jälkeä?

Vielä voimakkaammin Jellinekin vaikutus näkyi Ontariossa, toisessa pohjoisamerikkalaisessa (nyk. kanadalaisessa) tutkimuslaitoksessa (Ontarion *Addiction Research Foundation*). Yalen historia ulottuu 1930-luvulle, jolloin Howard W. Haggard Yalassa aloitti laajan alkoholifysiologisen tutkimustoiminnan. Vuonna 1937 oli perustettu *Research Council on Problems of Alcohol*, joka aluksi toimi Washingtonissa, sittemmin New Yorkissa. Näiden laitosten välille syntyi hedelmällistä tieteiden välistä yhteistoimintaa. Vähitellen tutkimustoiminta alkoi keskittyä Yaleen. Syntyi Jellinekin ja Mac Farlandin katsaus alkoholinkäytön psykologisiin vaikutuksiin vuonna 1940 ja Jellinekin toimittama *Alcohol Addiction and Chronic Alcoholism* vuodelta 1942.

Yale Center oli monien vuosien työn tuloksena omaksunut sittemmin vakiintuneen käsityk-

sen, että alkoholismi on sairaus ja että väkijuomien käyttö on ”sosiaalinen tapa”. Tähän perustuen vuonna 1944 perustettiin *Yale Plan Clinics*. Onko tässä esikuva *A-klinikkasäätiöllemme*?

Sekä Yalen että Ontarion laitosten tutkimusstrategia perustui monitieteisyyteen (*interdisciplinary approach*). Tämä oli pohjana alusta saakka myös Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön tutkimuspolitiikassa.

Bruunin mukaan Yale Centerissä 1957 oli meilläään joukko merkittäviä tutkimuksia. Yksi merkittävimmistä oli primitiivisten kansojen alkoholijuomien käyttöä kuvaileva tutkimus. Lisäksi laitoksella tutkittiin juutalaisten juomatapoja. Charles Snyder osoitti empiirisen tutkimuksen avulla, miten juutalaisten riski tulla alkoholistiksi lisääntyy sitä mukaa, kuin hän loittonee puhdasoppisesta uskostaan, jossa alkoholi oli tärkeä osa uskonnollisia rituaaleja.

Keskuksessa tutkittiin myös henkilöitä, jotka toistuvasti ja melko tasaisin väliajoin joutuivat juopumuksen takia vankilaan. Tutkimuksessa selvitettiin ryhmän sosiaalista taustaa ja päädyttiin hätkähdyttävään tulokseen: amerikkalaisessa vankilassaololla ei ollut positiivista vaikutusta tämän ryhmän käyttäytymiseen. Tästä saavat alkunsa ns. puolimatkan talot (*Half Way Houses*), joihin mahtui kerrallaan noin 15 asukasta. Taloihin otettiin vain sellaisia rankkoja juojia, jotka eivät olleet persoonallisuudeltaan liiaksi poikkeavia ja jotka halusivat jättää juomisen. Oliko tässä esikuva suomalaisille *alkoholistien hoitokodeille*?

Arviointeja – miten alkoholitutkimus onnistui tavoitteissaan?

Miten Bruun ja kumppanit onnistuivat kunnianhimoisissa tutkimussuunnitelmissaan? Jonkinlaisen kuvan siitä, mihin oli päästy, antaa Erik Allardtin pitämä puhe Säätiön 25-vuotisjuhlassa. Vaikka Säätiö ja Helsingin yliopisto (erityisesti sosiologian laitos) tekivät alusta saakka merkittävää yhteistyötä, näkemyserojakin matkan varrella on ollut. Allardt toteaaakin puheessaan, että ”on jotenkin ominaista Alkoholitutkimussäätiölle, sen tutkijoille ja vakaville tutkimuspyrkimyksille, että se 25-vuotispäivänään valitsee ulkopuolisen puhumaan tutkimustoimintansa vaikutuksista. Useimmat 25-vuotiaat panisivat omat miehensä puhumaan siten, että kaikki vaikuttaisi täydelliseltä ja kehitys mutkattomalta. Alkoho-

litutkimussäätiöllä on varaa valita sellaisia arvioijia, joiden käsityksistä jo etukäteen voidaan tietää, etteivät ne täysin vastaa Säätiön piirissä syntyneitä käsityksiä ...” (Allardt 1976, 19).

Allardt arvioi Alkoholisäätiön ja Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen toimesta suoritettua tutkimusta ”mittavaksi”. Hän toteaa, miten Säätiö on apurahoilla ja tutkimussopimuksilla rahoittanut tutkimuksia käytännöllisesti katsoen kaikissa yliopistoissa ja sosiaalitutkimuksen laitoksissa, mutta varsinaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimusohjelmansa Säätiö on toteuttanut keskeisesti Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen kautta (mts. 13).

Allardtin mukaan mikään sosiaalitutkimuksen laitos toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa ei ole antanut niin suurta tutkimuspanosta kuin Alkoholitutkimussäätiö ja siihen liittyvä Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos. ”Se on koko toimintansa ajan suorittanut kansainvälisesti korkeatasoisista tutkimusta ja sen piirissä on jatkuvasti ja systemaattisesti pyritty nostamaan tutkimuksellisen käsityöläistaidon tasoa [...] Ehkä mielenkiintoisinta ja rohkaisevinta on se, että kehitys ei ole koskenut yksinomaan tutkimuksen teknistä tasoa vaan myös tutkijoiden vastuuta ja tutkimuksen yhteiskunnallisia kytkentöjä.”

KIRJALLISUUS

- Allardt, Erik: Alkoholitutkimussäätiön yhteiskunnallisen tutkimuksen heijastusvaikutukset. Alkoholipoliittika 41 (1976): 13–20
- Bruun, Kettil: Säätiön tutkimusohjelma. Säätiön apurahojen jakotilaisuudessa pidetty esitelmä. Alkoholipoliittika (1956) vihko 5, 199–202
- Bruun, Kettil: Alkoholitutkimuksemme kansainvälisistä yhteyksistä. Pääkirjoitus. Alkoholipoliittika – Alkoholiliikkeen Aikakauskirja 23 (1958): 6, 253–254
- Bruun, Kettil: Pohjois-Amerikan alkoholitutkimuslaitoksista. Alkoholipoliittika (1958) vihko 2, 55–59
- Bruun, Kettil: Drinking Behaviour in Small Groups. An Experimental Study. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö, 1959
- Bruun, Kettil: Kaksostutkimuksen taipaleelta. Alkoholikysymys – raittiusasiaa tietopuolisesti käsittelevä aikakauskirja. Julk. Suomen Akateeminen Raittiusliitto. 1963, 93–103

Allardt ei olisi Allardt, ellei puheesta löytyisi myös suitsutuksen vastapainoa. Hän viittaa yleiseen moraaliseen ilmastoon ja sen vaihteluihin. Hän huomauttaa, ettei näille moraalitulkinnolle ole Alkoholitutkimussäätiön ohjelmassa annettu oikeastaan minkäänlaista sijaa. Allardt epäilee tämän johtuvan siitä, että alkoholitutkimusta tehdään ”suuren byrokraattisen valtiollisen yrityksen, Oy Alko Ab:n puitteissa ja suojeluksessa”. Hänestä olisi kovin outoa, jos Alko ryhtyisi ”kasvattamaan meitä ja vaikuttamaan henkiseen ilmastoomme. Tästä syystä saattavat kuitenkin myös moraaliseen ilmastoon liittyvät seikat unohtua Alkoholitutkimussäätiön tutkimusohjelmasta. Tästä syystä raittiusliike saattaa olla paljon vahvemmillä”.

Allardt ei vielä tuolloin aavistanut, miten lähellä olivat jo ajat, jolloin Oy Alko Ab kuluttajavalistuksen ohessa oli ryhtyvä myös ”valistamaan ja kasvattamaan” omilla ns. haittavalistusohjelmillaan... Alkon kasvatusta kansalaiset saivat kokea aina vuoteen 1996, jolloin EU:n myötä Alko riisuttiin ja yhteiskunnallinen alkoholitutkimus siirtyi Stakesiin. Alkon valistustyö siirtyi suurimmalta osaltaan Terveystieteiden tutkimuskeskukseen eli niille kansalaisjärjestöille, joita Allardt piti tehtävään paremmin sopivina jo 1975.

- Bruun, Kettil & Mäkelä, Klaus: Pekka Kuusi ja yhteiskunnallinen alkoholitutkimus. Alkoholipoliittika (1977): 4, 167–172
- Bruun, Kettil & Frånberg, Per (toim.): Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati. Tukholma: Prisma, 1985
- Virtanen, Matti: Ruotsia Kettil Bruunin tapaan. Kettil Bruunin haastattelu. Alkoholipoliittika (1985): 157–159
- Warsell, Leena: Perikato vai uusi alku? Tutkimuksia 153. Helsinki: Stakes, 2005.

HAASTATTELUT

- Ahlström, Salme 27.10.2009
- Murto, Lasse 26.5.2010
- Mäkelä, Klaus 8.9.2009
- Partanen, Juha 8.9.2009.